

Schoellerovci a Levice

JARMILA BÁTOVSKÁ

Schoellerovci kúpili levické panstvo roku 1867 za 1 100 000 zlatých.¹ Prechodom vlastníctva panstva z rúk Esterházyovcov do rúk tejto podnikateľskej rodiny sa udiala zmena vskutku v duchu doby.

Stará šľachtická rodina Esterházyovcov bola nahradená rodinou veľkopodnikateľov pochádzajúcich z okolia nemeckého Aachenu. Príslušníci Schoellerovského domu, ako sa členovia jednotlivých rodín podnikajúcich v polovici 19. storočia v Nemecku a Rakúsku medzi sebou nazývali, vlastnili bane, hutnícke závody, strojárne, papierne, textilky, vagónky, podiely v lodeniach atď.² Začiatky ich podnikania siahajú podľa rodinnej kroniky do 16. storočia, kedy vlastnili hámor v Dürene nad Rýnom.

Na konci 18. storočia sa venovali výrobe textilu. Rodina profitovala na dodávkach pre armádu najmä v čase napoleonských vojen. Po ukončení vojny klesol dopyt po látkach, a tak sa firma pod názvom Bratia Schollerovci rozhodla rozšíriť podnikanie na Moravu do Brna. V roku 1818 dostala od cisára povolenie na bezcolný prevoz strojov a v roku 1820 oprávnenie na výrobu tkanín a kašmíru. Na čele firmy stál Filip Schoeller. Firma ako prvá v Rakúsku zaviedla v roku 1827 svietylný, pracovalo sa na 45 stavoch s parným pohonom. Firma využívala najnovšie vedecké vynálezy. V roku 1838 mala 700 robotníkov. V tridsiatych rokoch sa špecializovala na výrobu módného dámskeho tovaru. Výrobky sa vyvážali do celej Európy a hlavne do USA a boli konkurentom tradičného anglického a francúzskeho tovaru.³ Podrobnejšie predstavenie brnenskej vetvy rodiny nie je vo vzťahu k Leviciam samoúčelné, príslušníci tejto vetvy sa najviac zaslúžili o rozvoj Levického panstva.

Je zaujímavé, prečo sa rodina s takouto dlhou a úspešnou tradíciou podnikania, vlastniaca množstvo tovární a nehnuteľností v mestách po celej Európe rozhodla skupovať v polovici 19. storočia nie veľmi prosperujúce veľké pozemkové celky. Okrem levického panstva kúpili

¹ HETÉNYI, Rezső. *Bars és Hont k. e.e. vármegyék évkönyve*. Budapest, 1943, s. 219.

² 100 Jahre Haus Schoeller. Wien, 1933, s. 36.

³ *Bratři Schoellerové - továrna na jemná sukna*. Inventár archívneho fondu, Brno, 1968, s. 2.

totiž v tomto období aj veľkostatok Račice v okrese Vyškov a majetky v Čakovicích pri Prahe. V tomto období Schoellerovci usilovali o povýšenie do šľachtického stavu. Za nákupom veľkostatkov môžeme snáď vidieť aj snahu o zmenu svojho obrazu bohatého mešťana, snahu podobať sa na šľachtickú rodinu sídliacu v kaštieli na vlastných pozemkoch.

Za nákupom levického panstva stáli dvaja príslušníci viedenskej vetvy rodiny Alexander a Pavol. Schoellerovci podnikali na území dnešného Rakúska už v 17. storočí. Alexander Schoeller narodený v roku 1805 v Dürene nad Rýnom sa po krátkom pôsobení v Brne presťahoval do Viedne. 20. júla 1833 bola založená firma Schoeller & Co., ktorá za zameriavala na veľkoobchod s hodváhom, vlnou a indigom. V roku 1843 spolu s Hermannom Kruppom založili strojárne v Berndorfe, neskôr oceliarne v Ternitzi, spolupracovali s ďalšími známymi podnikateľskými rodinami ako Neufeld, Ahrens, Leidenfrost a Brockoff.

Po kúpe veľkostatkov postavili sieť cukrovarov, ktorých produkcia predstavovala v tom čase 1% svetovej produkcie cukru. Roku 1862 sa začala firma angažovať aj v pivovarníctve a sladovníctve. Za zásluhy o rozvoj priemyslu bol Alexander vyznamenaný radom železnej koruny a roku 1863 bol povýšený do rytierskeho stavu. Znakmi Alexandra Schoellera sa stala kotva a koleso, symboly priemyslu na rýnskom štíte.⁴

Proti kúpe levického panstva sa v rodine zdvihla vlna odporu, niektorí jej členovia sa obávali rizík podnikania v tejto časti Rakúska-Uhorska a návratnosti investície, napriek tomu sa kúpa uskutočnila. Alexander Schoeller argumentoval snahou dokázať, že aj v poľnohospodárstve sa pri uplatnení organizačného talentu dá dosiahnuť zisk. Rodinný majetok nakumulovaný úspešným podnikaním umožňoval preklenúť počiatočné problémy, postupne postaviť na nohy a zmodernizovať hospodárenie a zabezpečiť tak zásobovanie početných cukrovarov a liehovarov cukrovou repou.

Jednania o kúpe levického panstva s vlastníkom kniežat'om Pavlom Esterházym, rakúskym vyslancom v Londýne, začali už roku 1861. Zmluva o kúpe bola podpísaná až roku 1867, kúpnu zmluvu podpísal za vlastníka Mikuláša Esterházyho z Galanty Karol Palkovič - správca poverený predajom. Rozloha panstva bola viac ako 10 000 hektárov, z toho 4 000 ha predstavovala orná pôda a 5 000 ha lesy. Kupujúci získal okrem hradu aj ďalšie budovy v Leviciach, mlyn, poľovné právo v revíroch Tekovskej a Hontianskej stolice.

Predajom panstva, spoluprácou Schoellerovcov s rodinou Leidenfrostovcov pri hospodárskom pozdvihnutí sa Levice dostali do kontaktu s priemyselnou revolúciou v poľnohospodárstve. Schoellerovci neprišli do Levíc rozvíjať textilný či strojársky priemysel, prišli využiť prírodné danosti Levíc a okolia, investovať do potravinárskej výroby nadväzujúcej na poľnohospodársky charakter regiónu.

⁴ 100 Jahre Haus Schoeller, s. 14.

Panstvo od roku 1861 viedla rodina Leidenfrostovcov, do tejto doby sa datuje veľkorysý vzťah vedenia panstva k potrebám mesta Levice a jeho obyvateľov. Ladislav Leidenfrost roku 1880 daroval na rôzne charitatívne účely 200.000 forintov, ženskému spolku daroval dom, v ktorom neskôr fungoval sirotinec Štefánia.⁵ Už pred podpísaním kúpnej zmluvy roku 1865 bol postavený prvý liehovar na majeri Géňa, neskôr rozšírený na rafinériu liehu. Kyslé, vlhké pôdy nevhodné na pestovanie cukrovej repy boli odvodnené drenážovaním alebo otvorenými kanálmi. V krátkom čase bolo postavených ďalších 6 liehovarov. Surový lieh sa rafinoval na Géni, vzhľadom na rast produkcie bola v roku 1870 postavená ďalšia rafinéria liehu. Rozvíjala sa aj živočíšna výroba.

Roku 1886 zomrel Alexander Schoeller bez potomkov a vlastníctvo panstva prešlo na viedenskú firmu Schoeller a spol. V roku 1893 prichádza do Levíc rytier Gustáv Schoeller, príslušník brnianskej vetvy rodiny. Začínal ako adjutant na majeri Géňa a po uplynutí 4 rokov r. 1897 prevzal vedenie celého panstva. Genealogické tabuľky rodiny pri jeho mene uvádzajú pôvod z Levíc. Napriek nespočetným cestám do zahraničia tu prežil veľkú časť svojho života. K tejto postave sa v rodinách bývalých zamestnancov tradujú rôzne historky. Gustáv Schoeller bol štedrým mecenášom rôznych levických spolkov, podporoval kultúrny život v meste. Staral sa o výstavbu a údržbu škôl na majeroch patriacich panstvu. Roku 1911 si dal postaviť poľovnícku chatu v Pate a využíval aj ďalšie poľovnícke revíre, kde sa venoval svojej záľube - poľovníctvu. Ďalšou záľubou Gustáva Schoellera boli kone. Na panstve sa chovali polokrvníky typu Nonius. Spolu s manželkou a chovanicou bývali v kaštieli, ktorý dnes už nestojí, pretože na konci 2. svetovej vojny dostal zásah a bol poškodený. Po vojne sa uvažovalo o jeho obnove, ale obyvatelia začali nechránenú budovu rozkrádať, a tak sa v roku 1948 mesto rozhodlo kaštieľ zbúrať.

Evanjelická rodina Schoellerovcov prevzala po Esterházyovcoch aj patronátne povinnosti voči 12 katolíckym, 8 evanjelickým a 10 reformovaným cirkevným zborom.⁶ Patronátne povinnosti väčšinou spočívali v dodávkach dreva na kúrenie pre fary. Najväčším patronátnym bremenom bola povinnosť výstavby a údržby kostola sv. Michala v Leviciach. Kostolu na začiatku 20. storočia chýbala veža. Vedľa kostola stála len drevená zvonica. Roku 1902, po konsolidácii hospodárenia na panstve, sa pristúpilo k výstavbe veží kostola. Projekt a stavebné práce boli zverené levickému architektovi Rudolfovi Czibulkovi. Aký podiel mali Schoellerovci na financovaní tejto rozsiahlej stavby sa nepodarilo zistiť, archív katolíckeho farského úradu nie je usporiadaný. Je možné predpokladať, že Schoellerovci

Schoellerovský erb na kostole

⁵ BOROVSKÝ, Samu. *Bars vármegye*. Budapest, 1903, s. 142.

⁶ Štátny archív v Nitre, pobočka Levice (ďalej ŠAN – pLv), fond ONV Levice, II. pozemková reforma, kartón 73.

z väčšej časti financovali túto stavbu, lebo na kostole je ako na jedinej budove v Leviciach umiestnený Schoellerovský erb.

Ďalekosiahle zmeny na panstve priniesla 1. svetová vojna a po nej pozemková reforma. Do roku 1923 sa rozloha panstva zmenšila o 2/3.⁷ Rozdelenie vlastníctva na menšie celky prinieslo problémy v oblasti zamestnanosti v Leviciach a na okolí. Menší vlastníci dokázali svoje majetky obrábať vo vlastnej réžii a desiatky rodín námedzných poľnohospodárskych robotníkov – břešov zostávali bez práce. Tieto problémy sa ešte zvýraznili v čase veľkej hospodárskej krízy. V Leviciach pôsobila silná organizácia Komunistickej strany, a tak sa štrajkové hnutie v tomto období nevyhlo ani schoellerovskému majetku. Táto problematika je podrobne spracovaná v literatúre spreď roku 1989.

Schoellerovci si boli vedomí týchto problémov, a preto sa snažili zamestnať čo najviac bývalých zamestnancov pri rozšírení levického mlyna. Mlyn pochádzal z čias Esterházyovcov, ako vodný mlyn bol závislý na stave vody v Pereci a v Hrone, v zime absentoval aj tri mesiace. Prvá veľká rekonštrukcia mlyna prebehla už roku 1869. Pri rekonštrukcii v roku 1926 sa k vodnej turbíne pripojil aj motor na surový olej a neskôr sa prešlo na elektrický pohon. Boli postavené nové silá a laboratória. Schoellerovská múka patrila k najlepším v republike. Mlyn sa popri hrade a budove pedagogickej školy stal treťou dominantou mesta.

Múka z mlynu Schoeller

Schoellerovci ako najväčší pozemkoví vlastníci nepriamo ovplyvňovali aj stavebný vývoj mesta. Na ich pozemkoch sa stavali väčšie objekty, vznikali nové ulice. Roku 1885 darovali pozemok na stavbu novej budovy gymnázia v priestoroch bývalej hradnej priekopy (dnes obchodná akadémia), na začiatku 30. rokov bola tiež na schoellerovských pozemkoch postavená tabaková továreň.⁸ Veľkým prínosom pre Levičanov bola rozsiahla výstavba na Novej osade (bývalý panský majer), pri ktorej vzniklo 10 nových ulíc. Postavili sa tu domy pre zamestnancov za mimoriadne priaznivých podmienok, okrem pridelených pozemkov mali zamestnanci aj finančnú podporu od panstva pri výstavbe bytov. Táto lokalita je dnes jednou z najlukratívnejších častí mesta.

Schoellerovci sa zaslúžili aj o záchranu dominanty mesta – hradu. Hrad chátral od začiatku 18. storočia, v 30. rokoch 20. storočia sa nachádzal v katastrofálnom stave. Hrad v tom čase spravoval úrad kultúrnych pamiatok. V roku 1930 prispelo panstvo čiastkou 340.000 korún a československý štát sumou 9900 korún na jeho záchranu.⁹ V medzivojnovom období sa

⁷ HETÉNYI, ref. 1, s. 222.

⁸ ŠAN – pLv, fond Obecný úrad mesta Levíc, kartón č. 40, č.j. 10863/1935, adm. spisy.

⁹ HETÉNYI, ref. 1, s. 226.

opäť zmenili aj vlastnícke vzťahy vo firme Schoeller a spol. V roku 1920 vymrela viedenská vetva Schoellerovcov a vlastníctvo prešlo na potomkov brnianskej vetvy rodu. V prípade Gustáva Schoellera sa história opakovala, bol rozvedený, bezdetný, a tak si roku 1936 osvojil syna svojej sestry Hedvigy Eugena Szütsa¹⁰. V čase osvojenia mal Eugen 36 rokov, bol síce

Schoeller - poľovník

ženatý s Alžbetou Tintiovou z Domadic, ale bol tiež bezdetný. Začínal ako hospodársky adjunkt na majetku v Loku, v rokoch 1920 – 1926 navštevoval Vysokú školu technickú v Mníchove. Po skončení štúdií pracoval ako správca na majetku v Tehle a neskôr pôsobil ako hospodársky inšpektor firmy Schoeller a spol. Eugen mal rakúske štátne občianstvo a ako adoptívny syn a budúci dedič podielu Gustáva Schoellera vo firme chcel prijať československé štátne občianstvo, ktoré mal jeho adoptívny otec. Ako argument za udelenie občianstva sa v spise udáva, že Gustáv Schoeller prispel na obranu československého štátu sumou 140.000 korún a firma sumou 200.000 korún, za udelenie občianstva hovorila aj činnosť Eugena ako inšpektora na veľkostatku. Podliehali mu všetci robotníci, ktorí, ako sa píše

v spise, sú mu zaviazaní vďakou, nakoľko sa všemožne stará o zlepšenie ich sociálnych pomerov.

Rok 1938 priniesol opäť zmeny. Schoellerovci stratili majetky, ktoré zostali na území Slovenska a získali naspäť niektoré majetky patriace firme pred 1. pozemkovou reformou. Počas vojny sa firma zamerala na sústreďovanie mlieka z obcí levického a vrábeľského okresu, roku 1940 bola vybudovaná mliekareň, ktorá zabezpečovala aj zásobovanie Ostrihomu a Budapešti. V tomto období na majetkoch pracovalo 37 úradníkov, 15 stálych zamestnancov, 191 osôb na dobu určitú, 72 nádenníkov, 800 príležitostných nádenníkov. Na lesnom hospodárstve pracovalo 12 úradníkov, 172 osôb na dobu určitú a 17 stálych nádenníkov. Firma bola najväčším zamestnávateľom v regióne. Panstvo spravoval Eugen Schoeller Szüts a Dr. Leo Schoeller z Viedne. Pred konfiškáciou v roku 1945 mala firma Schoeller a spol. majetky v Leviciach, Kálnej, Mýtnych Ludanoch, Loku, Dolnej Seči, Novom Tekove, Tehle, Vyšnom, Čankove, Dolnom Ďúrade. Poslednými účastníkmi boli Richard Schoeller, Dr. Filip Schoeller, Fridrich Schoeller, Gustav Schoeller, Lev Preulentner s manželkou Lili Seidlovou. Keďže väčšina z nich mala nemecké štátne občianstvo, boli podľa zákona 104/45 konfiškovaní. Po roku 1990 si nemohli uplatniť reštitučný nárok, lebo boli konfiškovaní ako firma. Desiatky rodín prídelcov z celého Slovenska tak neprišli o pozemky pridelené v 2. pozemkovej reforme z ich majetku.

V roku 1945 po 78 rokoch skončilo pôsobenie Schoellerovcov v Leviciach. Svojské, dnes už

¹⁰ ŠAN – pLv, fond Obecný úrad mesta Levíc, kartón č. 49, č. j. 8481/1937

našťastie humorne znejúce hodnotenie ich pôsobenia sa nachádza v konfiškačnom spise z konca 50 rokov: ¹¹ „Stále sa hlásili za Nemcov. Vyciavali chudobný slovenský ľud a nikdy sa k slovenskému chudobnému ľudu priateľsky nestavali. Ich politická činnosť, keďže sa tu nikdy nezdržovali, je neznáma“.

¹¹ ŠAN – pLv, fond ONV Levice, II. pozemková reforma, kartón 73.